

УДК 378.1

Тищенко В.М., доктор філософії, професор[©]*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ

Немає на світі українця – де б він не народився і де б він не жив – який не знає отих двох потужно-гордих, манливих, легендарних слів: Запорізька Січ.

Запорізька Січ... Від середини XVI століття до останньої чверті XVIII-го це була Священна територія Української Козацької Держави, рахуватися з якою була змушена тодішня Європа.

Історик не може бути не вдячний Долі, якщо вона дарувала йому можливість бачити те, про що він слухав лекції в університеті, що шукав в архівах, читав у поважних монографіях, у спеціальних журналах та в мемуарній літературі. Так от: про Хортицю мало послухати, прочитати. Хортицю треба бачити. І ще точніше – Хортицю треба відчувати. Відчувати усім єством, яке сигналізує у таких випадках прискореним биттям нашого серця.

Не раз і не двічі пощастило плавати по Дніпру від Києва до Херсона. І завжди якийсь особистий імператив кликав на цей Острів. За дві години проходиш його увесь: 12 кілометрів уздовж і два з половиною завширшки. Вперше згадується вітчизняним літописом у 1103 році. Хортиця – це суцільний пам'ятник Українському Козацтву. Так... Але віриться, що саме тут, і саме у вигляді небаченого раніше, небувало величного пам'ятника-меморіалу ще буде увіковічено безсмертну козацьку славу.

Слава народу, слава нації не мислиться без славетних осіб. Князь Дмитро Вишневецький був такою особою. На думку багатьох дослідників саме він, Дмитро Вишневецький, – засновник Запорізької Січі. Легендарний воїн, дипломат, полководець, герой тривалої боротьби з турками і татарами, – він назавжди у нашій історії.

Не ми обираємо момент свого народження, не ми визначаємо час і зміст своєї смерті. Захоплений турками, Дмитро Вишневецький (Байда) був скинутий з башти на гаки, вмуровані у стіну неподалік Константинополя. Зачепившись ребрами за загострене залізо над морською затокою, він жив ще три дні і був добитий стрілами з луків, вразивши при цьому катів мужністю і нездоланим відчуттям правоти своєї Віри і своєї гідності.

Пригадується чомусь стамбульський гід, який голосно й одночасно на диво байдуже розповідав про красоти “світового порту”, про бухту Золотий Ріг, про ширину і температуру Босфору. І нічого не сказав (і, як виявилось, нічого не знав і не чув) про легендарного запорожця. А я все дивився на одну з сірих, вирослих з моря округлих кам'яних громадин, ніби саме там була та, невідома сучасним туркам, стіна і ті закриті гаки...

Таким чином, перше ім'я, яке можна поставити поруч із зародженням Запорізької Січі, – це ім'я Дмитра Вишневецького. А останнє? Чи всі пам'ятають про нього?

... Маленький катерок швидко долає відстань до відомого, дуже відомого острова. Тільки на цей раз це не Хортиця, і не Дніпро, і не Босфор. Це – Біле море, і катерок з туристами біжить до найбільшого з Соловецьких островів. Оті самі Соловки... І серце знову набирає відчутний “галоп”, тільки вже, як кажуть медики, на іншому фоні.

Соловецький монастир. Земля на кістках. Тисячі й тисячі закатованих, убитих. Безіменна братська могила. І одна, лише одна надгробна плита: “Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшей некогда Запорожской грозной Сечи атамана Петра Калнишевского, сосланного в сию обитель по Высочайшему повелению в 1776 году на смирение. Он в 1801 году, по Высочайшему же повелению, снова был освобождён, но сам не пожелал оставить обитель, в коей обрёл душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 110 лет от роду, смертью благочестивою, доброю”.

Одночасно і лагідний, і страшний напис. Петро Калнишевський, останній отаман Запорізької Січі, той, який на Зелені Свята 4-го червня 1775 року наказав козакам без бою скласти зброю перед гренадерами царського генерала Текелія.

Останній отаман... Без бою... Чи маємо право ми, сьогоднішні, судити його за це? Чим керувався у своєму рішенні Калнишевський? Очевидністю переваги противника? Бажанням зберегти тисячі життів своїх підлеглих? Скоріш за все, так. І все ж... Без бою...

Бій, яким би не був його результат, запам'ятався б у нашій історії тим величним жертвним гімном, коли на вітгар Свободи і Незалежності покладає Нація життя кращих своїх синів. Перемога духу завжди є для майбутнього не менш важливою, ніж перемога зброї. Проте історію не переписеш, вона є такою, якою вона є. Одне можна сказати з повною упевненістю: 4 червня 1775 року аж ніяк не впливає на загальну героїчну епопею Запорізького козацтва, не кидає ні краплини тіні й сумніву на малинові його прапори, на його доблесть і його шляхетність.

Середина XVI століття – 4 червня 1775 року. Дмитро Вишневецький – Петро Калнишевський. Початок і кінець. Надії і втрати. Уроки і роздуми. Через Запорізьку Січ протягом більше ніж 200 років її існування пройшли кілька поколінь українців. Без перебільшення - це була еліта нашого етносу. Кмітливість, винахідливість, хоробрість, мужність, честь, гідність, фізичні кондиції, – все це відповідало найвищим загальнолюдським параметрам. І ще одне, без чого не мислиться еліта, коли йдеться про людський матеріал – професіоналізм. Це були воїни-професіонали, що мали високу оцінку у союзників і ворогів.

За 200 років існування Запорізької Січі з нею тісно пов'язали свої імена Криштоф Косинський, Петро Сагайдачний, Михайло Дорошенко, Тарас Трясило, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Гонта та багато інших лідерів національно-визвольної боротьби, яку вів тоді наш народ.

Запорізька Січ своїм оригінальним громадсько-політичним устроєм подавала приклад справді демократичного (у тогочасному розумінні) суспільства. Вищим органом влади була Січова Рада. До її компетенції належали найважливіші питання: оголошення війни, підписання миру, вибори військової старшини. Правом участі в Січовій Раді могли скористатися всі козаки. Главою Січової Ради був кошовий отаман. В адміністративно-територіальному відношенні Січ поділялася на полки, очолювані полковниками з відповідною старшиною.

Запорізька Січ не знала кріпосництва, всі козаки мали право на користування землею. Кожен козак був зобов'язаний брати участь у воєнних походах. **Саме тут кожен був на виду, і міг розраховувати або на славу й поклоніння, або на безслав'я і ганьбу.**

Славу і поклоніння завоювали собі тисячі й тисячі воїнів-запорожців. Історія, на жаль, не залишила для нащадків всіх їх імен. Але от ім'я незрівнянного Івана Підкови ми знаємо. Ми знаємо цього лицаря, який завдяки своїй відвазі і фантастичній фізичній силі (легко ламав підкови – звідси й прізвище), став легендою ще за свого життя. Його героїчна боротьба проти турецької експансії, допомога в цьому народів Молдавії зафіксовані у тогочасних Хроніках. Там же розповідається і про його трагічну долю: зраджений польським королем Стефаном Баторієм, він був страчений у Львові 18 червня 1578 року. Безсмертя прийшло в ту мить, коли врізалася у закривавлену колоду блакитно-сіра блискавка сокири і голова нескореного запорожця була здійснена катом за чуб й показана звиклому тоді до подібного ритуалу натовпу...

Так, запорожці були славними воїнами, для яких війна стала доведеним до філігранності заняттям, а чергування життя і смерті вважалося справою звичайною. Це дійсно були професіонали, а професіоналів завжди хотіли бачити у своєму війську імператори, шахи, султани, королі, президенти, вожді у всі часи і у всіх народів. Саме тому польський король Сигизмунд Август запровадив Універсалом від 5 червня 1572 року так званий “реєстр” – особливий список козаків, які за винагороду будуть служити Речі Посполитій. Вони служили. Професійно служили, добре. Духовно ж, думається, – ніколи. І ще одне: минуле не знає випадків, коли б козаки зрадили свою Православну Віру. Яскравим прикладом для підтвердження останнього речення може служити життя гетьмана Петра Сагайдачного.

*За річкою вогні горять, там татари полон ділять.
Село наше запалили і багатство розграбили,
Стару неньку зарубали, а миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть, бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється, і по ногах ланцюг б'ється.*

У цій пісні-думі XVII століття – пам'ять про криваві навали турецьких і татарських орд на Україну. На шляху цієї біди стали козаки. І заслуги їх тут визнавали навіть польські шляхтичі.

Гетьман Сагайдачний присвятив себе здійсненню двох мрій: звільненню України від турецько-татарської загрози і створенню Української держави в межах тодішніх можливостей. Видатний полководець і державний діяч, Сагайдачний відкрив новий період історії України, коли українське козацтво вийшло на ступінь державного розвитку, тобто могло вирішувати державні і політичні проблеми.

Протистоячи турецько-татарській навалі, козаки не лише захищалися, але й вели наступальні дії. Петро Сагайдачний був героєм морських походів на Туреччину і Крим. Козаки на своїх стрімких чайках (20 м довжини, 4 м ширини, 4-6 дрібнокаліберних гармат) завдали відчутних поразок ворогам. Коли ж у 1606 році запорожці здобули Варну, то відгук про цю перемогу пронісся Європою. Турецький султан наказав перегородити Дніпро залізним ланцюгом. Не допомогло. Запорожці атакували Ізмаїл, Кілію, Трапезунд, Синоп.

Корінний галичанин (народився у с. Кульчицях на Самбірщині), Петро Сагайдачний залишився в Історії легендарним запорожцем, який у битві під Хотином (1621р.) зупинив наступ турецьких військ на Центральну Європу. А за три роки до того, у 1618-му, він разом з усім військом Запорізьким вступив до Київського Православного Богоявленського братства. За його активного сприяння було відновлено Православну єпархію в Польщі.

Петро Сагайдачний помер 10 квітня 1622р. в Києві і був похований у Богоявленській церкві Київського братства. На жаль, могила його після перебудови церкви у XVIII ст. не збереглася.

Запорізька Січ... Запорізькі гетьмани, отамани, полковники, писарі, реєстрові і нереєстрові козаки, – чи думали вони колись, що студенти вищої школи нової, незалежної України більше ніж через 200 років після падіння героїчної й романтичної Козацької Республіки будуть говорити про її устрій, цікавитися її життям, розуміти козацький іскрометний гумор; будуть намагатися збагнути їх широку й неповторну, як красені-шаровари, вдачу, захоплюватися їх бойовим мистецтвом, їх сталевими м'язами, будуть принишкливо уявляти собі, як виблискує і свище у козацькій руці шабля, як вона, граючись, вирішує миттєво долю і чужого, і власного життя...

Чи думали козаченьки, що не до кінця зрозуміє, мабуть, нинішнє молоде покоління деякі проблеми козацького побуту – скажімо, заборону пускати на Січ жінок, а звідси - небажану спорадичність їх чоловічих утіх. Та й у прекрасних молодих ота заборона породжувала, гадаємо, аналогічні проблеми.

Табу? Ні, чому. Наприкінці століття двадцятого (на відміну від XVI-XVIII-го) людство зробило вищезгадану тему однією з найвідкритіших, а наш коментар до неї на тлі хвацької сміливості електронних і неелектронних засобів масової інформації не вийшов, сподіваємося, за рамки навіть найвимогливішої цнотливості.

Запорізька Січ... Про неї вже написано стільки, що вивчення самої лише історіографії зайняло б, очевидно, не один університетський семестр. Тому історичне есе, тобто короткий, суто авторський начерк, належить до завдань високої категорії складності, оскільки вступає в дію поруч із підручниками, посібниками, монографіями, де є, здавалося б, усе: факти, події, імена, дати, таблиці, карти...

Historia est magistra vitae. Історія вчителька життя. Але вчителька ця унікальна: вона вчить не своєю мовою, а мовою інших. Нашою мовою, панове професіонали. Усною – коли ми стоїмо перед аудиторією; письмовою, – коли викладаємо знання і думку на папері. Але в обох випадках без власного «я», без поклику власної душі, без власного стилю аж ніяк не обійтись. І в обох випадках цінність сказаного і написаного визначається не фізичним числом слів і сторінок, а їх фаховим гатунком.

Про Запорізьку Січ на п'яти-шести сторінках тексту... Чи можливо це? Повинно бути можливим. Адже відбивається сонце у краплині земної води. Історичне есе – усього лише скромна краплинка, але вона може (повторюю – може: це далеко не завжди вдається) фокусувати в собі гігантські промені минулих століть. У тих променях – священні наші імена, наша кров, наша доля, наша пам'ять, наші тяжкі уроки.

І ще: в них наша генетична ностальгія. А з цим почуттям по силі може зрівнятися хіба одне – почуття всепоглинаючої Любові.

Література

Стаття є авторським матеріалом, частиною власної концепції, з найбільш повним висвітленням якої Шановні Читачі можуть, зокрема, ознайомитись у монографіях: Тищенко В.М. *У володіннях Логоса*. – Львів: Сполом, 2002. – 342 с.; Тищенко В.М. *Викладач вищої школи: феномен професії*. – Львів: Сполом, 2006. – 398 с. А також у навчальному посібнику: Тищенко В.М. *Лаконічна Україна*. – Львів: Сполом, 2009. – 320 с. (Гриф МОН).

Summary

Vadim Tyshchenko

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies

named after S.Z.Gzhytskyj

ZAPOROZHIA CUT

Zaporozhia Cut set an example the original mode indeed democratic (in the of that time understanding) society. The higher organ of power was Sicheva Advice. Major questions belonged to its jurisdiction: declarations of war, signing of the world, вибору of military petty officer. By a right for participating all cossacks could avail in Sicheviy Advice. The head of Sichevoy Advice was an ataman. In an administrative-territorial relation Cut was divided into regiments, headed colonels with the proper petty officer.

Zaporozhia Cut did not know serfdom, all cossacks had a right on using earth. Every cossack was under an obligation to take part in soldiery hikes. Exactly here everybody was on to the kind, and could expect or on glory and worship, or on безслав'я and disgrace.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2010